

Михайло АКИМОВ

ORCID: 0000-0001-7715-0259

Ірина ПОХИЛЕНКО

ORCID: 0000-0001-5409-7408

ЗАХИСТ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ В УМОВАХ АГРЕСИВНОЇ ВІЙНИ ПРОТИ ЇЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Постановка проблеми. Культурна спадщина є однією з ключових засад національної ідентичності та невід'ємною частиною колективної пам'яті народу. Для України збереження цієї спадщини має особливе значення, оскільки її культура століттями перебувала під загрозою знищення через колоніальну політику Російської імперії та Радянського Союзу. Сьогодні агресія Росії проти України не просто супроводжується грубими порушеннями міжнародного права, а підриває національну ідентичність через руйнування та розграбування культурних цінностей.

Метою дослідження є визначення шляхів протидії злочинам Російської Федерації проти культурної спадщини України в умовах збройної агресії, зокрема систематичному знищенню та розграбуванню культурних цінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення особливостей збереження культурної спадщини України в умовах воєнного стану є актуальним завданням, оскільки це дозволяє зрозуміти масштаб викликів, спричинених агресією, та виробити ефективні стратегії захисту і відновлення культурних цінностей.

Особливості охорони культурної спадщини в умовах війни досліджували як вітчизняні, так і закордонні науковці. Зокрема, О. Рішняк наголошував, що захист об'єктів культурної спадщини є важливою складовою національної безпеки України, акцентуючи увагу на необхідності інтеграції міжнародного досвіду (включно з тактикою охорони культурних об'єктів під час бойових дій і навчанням військовослужбовців основам збереження пам'яток) та на важливості документування злочинів проти культурної спадщини і моніторингу ситуації на тимчасово окупованих територіях, де фізичний доступ до пам'яток ускладнений [1, с. 159-173].

О. Семенюк та В. Циганчук ґрунтовно проаналізували загрози, пов'язані із знищенням та викраденням культурної спадщини України внаслідок російської агресії (руйнування пам'яток внаслідок військових дій, розграбування рухомих культурних цінностей, псевдонаукові археологічні роботи та використання організованих злочинних груп для нелегальної торгівлі культурною спадщиною). Зауваживши, що руйнування культурних цінностей, присвоєння нематеріальної спадщини та спроби стерти національну пам'ять є свідомою стратегією Росії,

спрямованою на знищення ідентичності українського народу, вони вказують, що збереження культурної спадщини стає ще й екзистенційним викликом. При цьому процес пошуку, ідентифікації та повернення викрадених цінностей є складним і багатоплановим завданням, що потребує злагодженої роботи державних інституцій, правоохоронних органів та міжнародних партнерів і вжиття таких заходів:

- формування сталої державної політики щодо реституції культурних цінностей;
- запровадження бюджетної програми для заходів із пошуку та повернення культурних цінностей;
- створення національної інституції для координації зусиль із реституції;
- проведення моніторингу міжнародних аукціонів та ідентифікації українських артефактів за кордоном [2, с. 142-147].

Ж. Бучко та А. Стецюк [3, С.20-27] у своїй роботі акцентують увагу на феномені «військового урбіциду» – цілеспрямованого знищення міст і культурної спадщини під час війни. Автори зазначають, що російська агресія стала найбільшим викликом для українських міст і культурних об'єктів із часів Другої світової війни. Метою цієї агресії є не лише завдання фізичної шкоди, а й спроба «стерти історію» шляхом руйнування пам'яток архітектури, історичних будівель, релігійних споруд, музейних фондів і міської ідентичності. Дослідники обґрунтовують концепцію «урбіциду» як насильницької політики проти міст, вказуючи на її багатогранність:

1. Прямий урбіцид – знищення фізичних об'єктів культурної спадщини.
2. Непрямий урбіцид – підлив міської ідентичності через окупацію, депортацію мешканців і пограбування культурних цінностей.
3. Відкладений урбіцид – унеможливлення повернення мешканців у міста через руйнування їхньої інфраструктури та символів.

Автори наголошують на тому, що знищення культурної спадщини є воєнним злочином, а його фіксація – важливим етапом притягнення Росії до міжнародної відповідальності.

Порушена в статті тема вже досліджувалась раніше М. Акімовим та І. Похиленко [4, 5], проте з огляду на те, що російська агресія триває і кількість злочинів із кожним днем зростає, потребує додаткового вивчення.

Результати дослідження. Привласнення української культурної спадщини Росією має глибокі історичні корені, що простежуються від часів Російської імперії. Протягом століть українські культурні цінності вилучалися та вивозилися до Росії, де їх представляли як частину російського культурного надбання. У російських музеях, таких як Ермітаж і Державний історичний музей, досі зберігається понад 110 000 археологічних знахідок, привезених із території України [6]. Ці дії не були випадковими чи поодинокими – вони систематично здійснювалися з метою підливу української національної ідентичності.

У радянський період така практика лише посилювалася. Важливі культурні об'єкти часто відправляли на «тимчасові виставки» до Москви або Ленінграда,

звідки вони вже не поверталися. Так, у 1934 році до Державного музею східних культур у Москві передали 27 унікальних експонатів із Києва, серед яких старовинні чаші, бронзові та керамічні кувшини, підсвічники, декілька мініатюр, зразки тканин, кахлі з візерунками; після закінчення виставки їх так і не повернули [7]. Ці втрати були не тільки матеріальними, але й символічними, оскільки призвели до викривлення історії та применшення значення української культури на міжнародній арені.

Одним із найбільш значущих символів руйнування української культурної спадщини став висаджений у повітря у 1937 році у Києві Михайлівський Золотоверхий собор. Цей архітектурний шедевр був знищений радянською владою як частина боротьби з релігійною ідентичністю українців. Частину його мозаїк, зокрема зображення святого Дмитрія Солунського, передали до Третьяковської галереї в Москві, де вони зберігаються й досі.

Після окупації Криму в 2014 році Росія продовжила цю політику привласнення, захопивши 12 612 пам'яток, майно 26 музеїв (понад 1,2 мільйона експонатів); лише за один сезон до Росії було вивезено 200 000 унікальних археологічних знахідок із Херсонесу; картини Івана Айвазовського, незаконно вивезені з музеїв, виставляли на аукціонах у Москві. Ці дії засвідчують спроби агресора знищити не лише матеріальну, а й нематеріальну спадщину України, стираючи її з глобального культурного простору.

Російська агресія, що розпочалася у 2022 році, продовжила цю стратегію на значно вищому рівні. Так, під час окупації росіяни викрали з Херсонського художнього музею понад 15 000 експонатів, серед яких картини, ікони, скульптури та декоративно-ужиткові вироби. З музеїв Маріуполя вивезли роботи Архипа Куїнджі, Івана Айвазовського та ікони кінця XIX століття; їх подальша доля залишається невідомою.

Агресор також знищує культурні об'єкти. Одним із трагічних прикладів стало руйнування Національного музею Григорія Сковороди на Харківщині. Цей об'єкт національного значення, розташований у будівлі XVIII століття, був уражений ракетою. Пошкоджень зазнали й численні храми XVII–XIX століть у східних регіонах України, багато з яких втратили автентичні елементи інтер'єру та зовнішнього декору.

Втрата культурної спадщини створює вакуум у національній пам'яті, підтримуючи зв'язок між поколіннями, позбавляючи доступу до власної історії та культурних надбань. Такі злочини є частиною геноциду, спрямованого на знищення національної ідентичності українців. Вони створюють травматичний досвід для суспільства, що втрачає свої духовні орієнтири. Це є особливо болючим під час війни, коли культура стає важливим чинником національної єдності та стійкості.

Збереження культурної спадщини України у цих умовах потребує масштабних міжнародних зусиль. Культура – це не лише спадщина минулого, а й основа для майбутнього відродження нації. Документування злочинів, притягнення винних до відповідальності та реституція викрадених об'єктів мають стати пріоритетами не тільки для України, а й для світової спільноти, позаяк посягання

на культурні об'єкти – це глобальне явище, що загострюється в умовах збройних конфліктів.

Захист культурної спадщини в умовах війни вимагає тісної співпраці між державами та міжнародними організаціями. Роль останніх стає ключовою у боротьбі з розграбуванням та незаконним обігом культурних цінностей. Недарма Рада Безпеки ООН у резолюції № 2347 наголошує на важливості збереження культурної спадщини під час збройних конфліктів та акцентує на ролі Інтерполу і Всесвітньої митної організації у запобіганні незаконному обігу культурних об'єктів, закликаючи до співпраці, обміну інформацією і створення умов для повернення викрадених артефактів їх законним власникам [8].

Слід зазначити, що Міжнародна організація кримінальної поліції – Інтерпол забезпечує координацію зусиль держав-учасниць у запобіганні незаконному переміщенню культурних об'єктів та їх поверненню законним власникам. База даних *Stolen Works of Art Database* містить інформацію про понад 52 000 викрадених об'єктів із 134 держав. Ця база доступна для правоохоронців, митників і громадськості, що дозволяє перевіряти походження підозрілих об'єктів.

Крім цього, Інтерпол проводить семінари, тренінги та конференції для підвищення професійного рівня фахівців зацікавлених інституцій у сфері протидії злочинам проти культурної спадщини, а також розсилає «фіолетові оповіщення» з інформацією про способи приховування культурних об'єктів і найпоширеніші типи викрадених цінностей.

Особливої уваги заслуговує діяльність Інтерполу з моніторингу нових тенденцій у злочинах проти культурних цінностей, таких як поширення підроблених творів чи використання Інтернету для їх продажу. За останнє десятиліття кількість таких злочинів значно зросла, що робить міжнародну співпрацю ще актуальнішою.

Інтерпол також активно сприяє створенню національних баз даних викрадених культурних цінностей і спеціалізованих поліцейських підрозділів, які займаються захистом культурної спадщини. Щороку випускаються плакати з найбільш розшукуваними творами мистецтва для привернення уваги до найбільш резонансних випадків (як-от злочини у сирійській Пальмірі).

Всесвітня митна організація (ВМО) забезпечує боротьбу з незаконним обігом культурних цінностей через Програму з культурної спадщини. Одним із основних інструментів цієї програми є захищена мережа ARCHEO, що дозволяє митницям 185 країн обмінюватися оперативною інформацією щодо викрадених об'єктів. ARCHEO сприяє швидкому виявленню підозрілих культурних цінностей під час їх переміщення через кордони. Крім того, ВМО впроваджує спеціальні сертифікати для експорту культурних об'єктів, що відповідають стандартам ЮНЕСКО, допомагаючи запобігти нелегальному вивезенню артефактів. ВМО також працює над підвищенням обізнаності митників і правоохоронців, організовуючи тренінги та надаючи рекомендації щодо удосконалення законодавства у сфері захисту культурної спадщини.

Що ж до ЮНЕСКО, то відповідно до основоположних міжнародно-правових актів – Конвенції про заходи, спрямовані на заборону та запобігання неза-

конному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності 1970 року [9] та Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 року [10] – вона координує всесвітні зусилля щодо захисту культурної спадщини (у тому числі в зонах конфлікту).

В умовах сучасних викликів протидія посяганням на культурні цінності об'єктивно потребує не лише міжнародного співробітництва, але й удосконалення національних механізмів боротьби з вказаними злочинами. Для України в цьому аспекті одним із найближчих та найважливіших кроків має стати створення спеціалізованого **підрозділу** (управління, відділу) **організації розкриття злочинів проти культурних цінностей** у складі Департаменту кримінального розшуку Національної поліції України. Такий підрозділ відіграватиме центральну роль у виявленні, документуванні та розкритті злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням, знищенням чи пошкодженням культурної спадщини. Його основними завданнями повинні бути:

- **реєстрація та моніторинг злочинів проти культурної спадщини** в національній базі даних, що її слід інтегрувати з міжнародними платформами, такими як Stolen Works of Art Database Інтерполу;
- **взаємодія з національними** (інші правоохоронні та державні органи, неурядові організації, релігійні громади тощо) **та міжнародними** (Інтерпол, Всесвітня митна організація, ЮНЕСКО) **партнерами**, зокрема, для ідентифікації викрадених об'єктів та їх повернення до України;
- **розкриття злочинів проти культурної спадщини** з використанням сучасних методів криміналістики, що забезпечить швидке реагування на випадки незаконного переміщення або торгівлі культурними цінностями;
- **координація діяльності** з притягнення винних до відповідальності, зокрема в рамках міжнародного права, та реституції культурних цінностей;
- **проведення навчань та тренінгів** для інших правоохоронних та державних органів, культурних установ з підвищення кваліфікації у сфері захисту культурної спадщини.

Створення такого підрозділу дозволить систематизувати запобігання та протидія злочинам проти культурних цінностей і забезпечити ефективну координацію їх розкриття на національному рівні. Це також сприятиме підвищенню авторитету України на міжнародній арені як держави, що активно бореться за збереження своєї культурної спадщини.

Ініціатива щодо створення спеціалізованого підрозділу є частиною ширшої стратегії інтеграції національних механізмів у глобальну систему захисту культурної спадщини. Завдяки тісній співпраці з міжнародними організаціями новостворений підрозділ зможе не лише фіксувати злочини, але й запобігати їм через розробку та впровадження превентивних заходів (контролю за торгівлею культурними цінностями, посилення нагляду за переміщенням об'єктів мистецтва через кордони). У поєднанні із зусиллями Інтерполу, ВМО та ЮНЕСКО діяльність такого підрозділу стане реальним кроком на шляху до збереження національного надбання України, бо культура є основою ідентичності народу, а

її захист – необхідною умовою збереження історичної пам'яті та національної єдності.

Висновки. Російська війна проти України, що супроводжується систематичними злочинами проти культурної спадщини, є безпрецедентним викликом для збереження вітчизняної національної ідентичності. Аналіз історичних фактів, сучасних подій та міжнародного досвіду свідчить, що руйнування і викрадення культурних об'єктів є частиною ширшої стратегії агресора, спрямованої на послаблення українського суспільства. Історичні приклади, починаючи від періоду Російської імперії, демонструють послідовну політику привласнення українських культурних цінностей. У новітній історії продовження цієї політики в окупованому Криму та під час повномасштабного вторгнення Росії в Україну підкреслює загрозу не лише для української культури, але й для глобального культурного надбання. Знищення пам'яток культури, масштабне розграбування музеїв є свідомими актами геноциду проти культурної ідентичності українського народу, що створюють вакуум у національній пам'яті, послаблюють зв'язок між поколіннями та підривають історичну свідомість.

У таких умовах важливими є міжнародні зусилля зі збереження культурної спадщини. Понад те на національному рівні Україна потребує впровадження спеціалізованих механізмів захисту культурних цінностей. Пропозиція щодо створення підрозділу організації розкриття злочинів проти культурних цінностей у складі Департаменту кримінального розшуку Національної поліції є перспективною ініціативою. Збереження культурної спадщини є важливим компонентом не лише національної ідентичності, а й національної безпеки. Тому документування злочинів, міжнародна співпраця та розробка ефективних реституційних механізмів мають стати ключовими пріоритетами. У поєднанні з національними зусиллями ці заходи допоможуть зберегти багатство української культури для майбутніх поколінь та забезпечити її місце у світовій культурній спадщині.

1. Рішняк О. *Культурна спадщина у воєнному конфлікті: міжнародний досвід другої половини XX – початку XXI ст. та українська дійсність* // Український історичний журнал. – 2022. – Число 4. – С. 159-173.
2. Семенюк О., Циганчук В. *Воєнні злочини проти культурної спадщини України // Законодавчі аспекти протидії особливо небезпечним злочинам в Україні : Матеріали міжнародного науково-практичного круглого столу 14-15 березня 2024 року, м. Київ. Київ : Алерта, 2024. С.142-147*
3. Бучко Ж., Стецюк А. *Об'єкти історико-культурної спадщини України в умовах війни: урбіцид та його наслідки* // Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей. – Чернівці: Чернівецький національний університет, 2023. – Т. 47. – с. 20-27.
4. Pokhylenko I. S., Akimov M.O. *Legal standards of Ukrainian cultural heritage preservation in the context of post-war reconstruction and integration into the EU// Legal standards for ensuring the reconstruction of post-war Ukraine amidst integration into the European Union : scientific monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2024. p. 362-375.*

5. Akimov M., Pokhylenko I., Chernikova I., Buryk Z. *Current Issues in the Criminal Legal Protection of Cultural Heritage in Ukraine*. – *Ad Alta. Journal of Interdisciplinary Research*. – 14 (2024). – Issue 1, Special XXXIX. – Pp. 167–170.
6. “Украдені скарби. У двох російських музеях ми виявили 110 тис. археологічних знахідок з України”. URL: https://texty.org.ua/d/2023/stolen_heritage/ (дата звернення: 08.01.2025).
7. “Як влада рф викрадає культурні цінності: історія та воєнні злочини”. URL: <http://surl.li/nvzhgw> (дата звернення: 08.01.2025).
8. *United Nations Security Council Resolution No. 2347 adopted on 24 March 2017*. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n17/079/04/pdf/n1707904.pdf> (дата звернення: 08.01.2025).
9. Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності : прийнята 14 листопада 1970 року. URL: https://zakon.cc/law/document/read/995_186 (дата звернення: 08.01.2025).
10. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини : прийнята 16 листопада 1972 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text (дата звернення: 08.01.2025).

Akimov M., Pokhilenko I. Protection of Ukraine's cultural heritage in the context of an aggressive war against its identity

The article examines the issue of systematic crimes committed by the Russian Federation against Ukraine's cultural heritage during its armed aggression since 2014, with a significant escalation following the full-scale invasion in 2022. The authors highlight the historical context of such actions, which dates back to the era of the Russian Empire (when Ukrainian artifacts were transported to Russian museums) and continues during the Soviet era, when many unique exhibits failed to return from temporary exhibitions in Moscow and Leningrad.

Particular attention has been given to contemporary challenges, including the destruction of architectural monuments and churches, plundering of museum collections and transporting of cultural assets from temporarily occupied territories. The article analyzes cases such as the destruction of the Hryhorii Skovoroda National Museum, the Sviatohirsk Lavra and the Ivankiv Museum (alongside the looting of the Kherson Art Museum and the Mariupol Museum of Local History). The aggressor's attempts to undermine Ukrainian national identity through the physical destruction of tangible and intangible cultural heritage have been critically assessed.

The article explores international mechanisms of response, including the activities of Interpol, World Customs Organization and UNESCO. It emphasizes their roles in documenting crimes, preventing the illicit trafficking of stolen cultural assets and coordinating efforts to return artifacts to their rightful owners. The necessity of establishing a specialized unit (or division) for combating the crimes against cultural property within the National Police of Ukraine, aimed (along other tasks) at monitoring, investigating, and collaborating with international institutions, has been substantiated.

The study underscores the importance of safeguarding cultural heritage as a fundamental pillar of national identity, contributing to the preservation of historical memory, societal unity, and global cultural heritage. The authors stressed upon the need for extensive cooperation

at both national and international levels to counter cultural genocide, which has long-term devastating consequences for the Ukrainian people.

Keywords: cultural heritage, national identity, crimes against culture, Russian aggression, Interpol, UNESCO, restitution, urbicide, destruction of monuments, theft of museum artifacts.

Акімов М., Похиленко І. Захист культурної спадщини України в умовах агресивної війни проти її ідентичності

У статті розглядається питання систематичних злочинів, вчинених Російською Федерацією проти культурної спадщини України під час її збройної агресії з 2014 року, що особливо загострилося з початком повномасштабного вторгнення у 2022 році. Авторі висвітлюють історичний контекст таких дій, що сягає часів Російської імперії (коли українські артефакти вивозили до російських музеїв) і був продовжений за радянських часів, коли багато унікальних експонатів не повернулися з тимчасових виставок у Москві та Ленінграді.

Особливу увагу приділено сучасним викликам, зокрема руйнуванню пам'яток архітектури та церков, розграбуванню музейних колекцій, вивезенню культурних цінностей з тимчасово окупованих територій. У статті проаналізовано такі випадки, як руйнування Національного музею Григорія Сковороди, Святогірської лаври та Іванківського музею (поряд із пограбуванням Херсонського художнього музею та Маріупольського краєзнавчого музею). Критично оцінено спроби агресора підірвати українську національну ідентичність через фізичне знищення матеріальної та нематеріальної культурної спадщини.

Досліджено міжнародні механізми реагування, зокрема діяльність Інтерполу, Всесвітньої митної організації та ЮНЕСКО. Підкреслюється їхня роль у документуванні злочинів, запобіганні незаконному обігу викрадених культурних цінностей та координації зусиль з повернення артефактів на місця їхнього походження.

Обґрунтовано необхідність створення в структурі Національної поліції України спеціалізованого підрозділу (або відділу) боротьби зі злочинами проти культурних цінностей, на який, окрім інших завдань, покладатиметься моніторинг, розслідування та співпраця з міжнародними інституціями.

Наголошується на важливості охорони культурної спадщини як фундаментальної основи національної ідентичності, що сприяє збереженню історичної пам'яті, суспільної єдності та глобальної культурної спадщини. Авторі наголосили на необхідності широкої співпраці як на національному, так і на міжнародному рівнях для протидії культурному геноциду, який має довгострокові руйнівні наслідки для українського народу.

Ключові слова: культурна спадщина, національна ідентичність, злочини проти культури, російська агресія, Інтерпол, ЮНЕСКО, реституція, урбіцид, руйнування пам'яток, викрадення музейних артефактів.